

ZÁRÓ JELENTÉS

az NKFIH-K-115896 sz. „Árpád- és Anjou-kori magyar vonatkozású, feltáratlan horvátországi és dalmáciai okleves anyag feltárása és kiadásra való előkészítése” c. támogatott projektről

A kutatás elsődleges feladata a 11–14. századi magyar történelem egy jól körülhatárolható, ám mindeddig tökéletesen feltáratlan (és így szinte teljes egészében kiadatlan) horvátországi és dalmáciai forráscsoportjának feldolgozása: a 17. századi dalmáciai történetíró, Johannes Lucius (1604–1679) kéziratos hagyatékában megtalálható magyar vonatkozású (vagy a magyar uralom alatt álló dalmáciai területekre vonatkozó) okleves anyag feltárása és közzététele volt. A 33 folió-kötetre rúgó gyűjtemény eredetijét jelenleg a spliti Érseki Levéltár káptalani anyagában, másolatát a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia (HAZU) zágrábi levéltárában őrzik. Támogatott projektünkben arra vállalkoztunk, hogy kéziratos formában elkészítjük ennek az anyagnak a magyar és angol fejregesztákkal felszerelt, mutatózott, korszerű *in extenso* forrásközlését és annak bevezető tanulmányait, valamint hogy e forráskiadvány előkészítése mellett a feltárt anyag alapján a középkori dalmáciai magyar jelenletre vonatkozó tanulmányokat készítünk, és eredményeinket konferenciákon is bemutatjuk. Kutatásunk alapkérdése volt: mennyiben sikerül az eddigieknél pontosabb és alaposabb képet kapnunk a Lucius-gyűjtemény bevonásával tekintélyes mértékben megnövelt forrásbázis alapján a tenger melléssel kapcsolatos magyar politikai aspirációkról, a magyar uralom helyi szervezetéről, a helyi városi társadalmak és az egyházi elit viszonyáról a magyar uralomhoz, és egyáltalán a magyar kormányzat uralmi stratégiáiról a térségben? Mennyiben látatja ez a megnövekedett forrásbázis a magyar uralom alatt álló horvát területekről és dalmáciai városokról (vagy éppen az ezek megszerzésére irányuló magyar expanziós törekvésekről) alkotott korábbi képünket? Mennyiben egészíti ki a középkori magyar történelemmel, elsősorban az Árpád-kor és az Anjou-kor igazgatástörténetével, egyháztörténetével, egyházi prozopográfiájával és archontológiájával kapcsolatos ismereteinket?

Az első kutatóévre zágrábi és spliti kutatóutakat vettünk tervbe. Munkánk megkezdéséhez először is meg kellett szereznünk a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia (továbbiakban HAZU) levéltárából részint a Lucius gyűjteményének anyagáról készített

másolatok fotókópiáit (amelyekt az 1950-es években a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia készíttetett el Miho Baradával), részint pedig az ehhez Barada által összeállított segédleteket. A pályázati munkaterv szerint erre a projekt anyagi keretének terhére került volna sor, ám végül az ezzel kapcsolatos kiutazás költségeit Gál Judit a HAZU támogatásával más forrásból fedezni tudta. Bár a munkacsoportunk által készített szövegkiadása természetesen a spliti eredeti alapján készült: a zágrábi kéziratos másolatokat mindenképpen fontos volt megszerezni, ahhoz ugyanis jegyzetek is készültek (jóllehet egyetlen színvonalon), ráadásul az elmúlt fél évszázadban a spliti eredeti anyag állaga némiképp leromlott, és a zágrábi kézirat az olvasati nehézségek tisztázásában is nagy segítségünkre volt (annak ellenére is, hogy Barada anyaga sajnos bőséggel tartalmazott nehezen magyarázható lapsusokat is).

Szintén az első projektévben, 2016 januárjában a kutatócsoport valamennyi tagjával tagjainak két hetet Splitben töltöttünk, levéltári kutatással a Spliti Káptalani Levéltár anyagában Johannes Lucius kéziratos hagyatékának mind a 12 kötetét befényképezni (Gál Judit előzetes felmérése alapján a 12 kötetből csak hétben lehetett témánk szempontjából releváns forrásszövegek felbukkanására számítani, ám mi természetesen valamennyi kötetet átfésültük, és a fotók alapján sikerült is szórványos további 11–14. századi dokumentumokra bukannunk a korábban Miho Barada által teljes egészében figyelmen kívül hagyott anyagban is). A spliti két hét rendkívül megfeszített munkával telt: a levéltárban töltött napi hat–nyolc óra fotózás után esténként természetesen darabonként ellenőriztük a fotókat, hogy a nem megfelelő minőségűeket másnap új felvételekkel pótolhassuk. A levéltár nyitvatartási napjain tehát nagyjából napi 12–14 órát kellett a munkacsoport tagjainak dolgozniuk.

Spliti kutatóútunkat követően az elkészített mintegy 6 ezer fényképfelvételt a munkacsoport tagjai metaadatokkal szerelték fel, és kétkörös rendszerben egyértelműen visszakereshetővé és azonosíthatóvá tették, ill. a feldolgozás megkönnyítésére Excel alapú adatbázist készítettek, amelyben az egyes fényképfelvételek metadatait tételenként (oklevélszövegenként) összekapcsolták a Barada-féle jegyzék szintén Excelben rögzített adataival. Ez az adatbázis jelentette a későbbiekben munkánk legfontosabb segédletét — noha utólag természetesen számos ponton kellett korrigálnunk.

Az első projektév fennmaradó részét (mintegy három hónapot) az oklevélátírások készítésével töltöttük. Az átírás előkészítéseként először is Tringli István (Középkori oklevelek kiadásának problémái. *Fons* 7. [2000] 7–40.) és Dreska Gábor (Előszó. In: *Uő: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára*. I. Győr 2007. [A Győri

Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 6.] 7–15.) ajánlásait, ill. ugyancsak Dreska Gábor pannonthalmi okmánytárának kiadási gyakorlatát vettük figyelembe, és az első néhány hétben szoros műhelymunkával, minden szöveget valamennyi résztvevő kutató bevonásával együtt ellenőrizve dolgoztunk. Erre részint azért volt szükség, hogy az esetleges típusos paleográfiai nehézségeket szűrni tudjunk (ilyen volt pl. az, hogy Lucius kézírásában a *civitas* és a *communitas* szavak rövidített változatait igen nehéz volt megkülönböztetni), részint pedig hogy a jelzett szakirodalmi tételek alapján egységes módszertant alakítsunk ki a szöveg átírásához. A munkát két irányban kezdtük egyszerre: Gál Judit és Körmendi Tamás az 1301 előtti szövegek átírásához látott hozzá, míg Tarján Eszter és Kádas István az 1301–1320 közötti szövegekkel kezdett dolgozni. Az első projektévben minden egyes dokumentumot a munkacsoport valamennyi tagjának bevonásával kollacionáltunk és megbeszéltünk — éppen a közös rutin kialakításának érdekében. Az oklevelekhez magyar és angol nyelven rövid fejregeszták is készültek (angol nyelvű fejregesztákra azért van szükség, hogy munkánkat a horvát, az olasz és a tágabb külföldi kutatás is hasznosíthassa). A forrásanyaghoz értékeléséhez szükséges szakirodalmi háttéranyag feldolgozását Gál Judit ugyancsak az első projektév végén kezdte meg (ill. folytatta, hiszen az anyag nagy részére a készülő bölcsészdoktori disszertációjához is szüksége volt). A projektév végén Körmendi Tamás római kutatóutat tett

A második kutatási évünket szintén egy rövid (nagyjából két hetes) spliti kutatóúttal szeretnénk volna kezdeni: ez elsősorban az átírások eredetivel történő összevetését, ill. az Anjou-kori oklevelek feltárását szolgálta volna, és a munkatervünkben is szerepelt. Mivel azonban befogadó intézményünk a kötelező felsőoktatási béremelés következtében munkacsoportunk költségvetésében előállott deficit fedezeteként az utazási keretünket csaknem egészen elvonta (majd a következő évben visszaadta), erre a kutatóútra az eredetileg tervezett formában sajnos nem kerülhetett sor. Gál Judit más forrásból szerzett ösztöndíjjal eljutott Splitbe és Zágrábba, és ha nem is az eredetileg tervezett komplett anyagot, de legalább egy részét kollacionálni tudta a helyszínen. Az oklevelek átírása az első kutatási évhez hasonló módon folytatódott, a második projektév végre mintegy 500 oklevél átírásával rendelkezünk, közte az Árpád-kori anyag nyersváltozatával. A feltárt mennyiség a kutatási tervben rögzítettől csekély mértékben eltért, ám ennek pontosan a kimaradt spliti kutatóút volt az oka: az 500 készre kidolgozott oklevél-átírás mellett ugyanis további mintegy 250 olyan szöveggel rendelkezünk, amelyet helyszíni összeolvasással kellett volna véglegesíteni. A feltárt adatok történeti hasznosítása is megkezdődött szaktanulmányok

formájában: a Luciusnál megőrződött Árpád-kori adatokat a munkacsoport tagjai közül Körmendi Tamás és Gál Judit is hasznosította dolgozataiban és konferencia-előadásaiban.

A harmadik kutatóév során a kutatócsoport tagjai mintegy 300 darab Anjou-kori oklevélszöveg átírását, ill. az eredetivel való összevetését végezték el. A jelzett nagyjából 300 szöveg nem mindegyike készült eredetileg a harmadik projektévben: tekintélyes hányaduk a második év félkész anyagából volt, amelyeket a harmadik projektévben tudunk végül részint Gál Judit által készített, részint igen kalandos úton és nehezen az őrző levéltártól beszerzett újabb fotók alapján kollacionálni. A munka módszere és a munkafolyamatok felosztása az előző kutatóévekéhez volt hasonló. Az átírásokat és az összeolvasást követően megkezdődött az oklevélszövegek kiadásra való előkészítése, az oklevelekben szereplő személy- és helynevek, vulgáris szavak regiszterének összeállítása. Körmendi Tamás és Gál Judit a kutatóévben konferenciákon és írásban (tanulmányok formájában) is hasznosította az oklevélfeltárások eredményeit.

Eredetileg három évre tervezett projektünkre a tervezett utazások fent részletezett elmaradásából, ill. részleges megvalósulásából adódóan egy év hosszabbítást voltunk kénytelenek kérni az NKFIH-től. A negyedik projektévben munkacsoportunk elvégezte a hiányzó tételek átírását, és az anyag összekészítését. Vállalt feladatunkat, a Johannes Lucius hagyatékában fennmaradt magyar vonatkozású Árpád- és Anjou-kori oklevelek átírását elvégeztük. A kötetek megjelenítése ugyan tételes vállalásként nem szerepelt a pályázatunkban, és költségkeretet sem igényeltünk rá, ám természetesen ebben az irányban is tettünk lépéseket. Zsoldos Attila akadémikus támogatásának köszönhetően az első kötet kézírata bekerült az Árpád-ház Program könyvkiadási tervébe is. Az Anjou-kori anyag tördeléstől függően két vagy három kötetre rúgó kéziratának megjelenítésére szóbeli ígéretünk van az ELTE vezetésétől, írásbeli beadványunk ezzel kapcsolatban elbírálás alatt áll.

Projektünk legfontosabb pozitív hozadéka természetesen a kéziratok formájában elkészült okmánytár. Az Árpád-kor vonatkozásában feltárt, összesen 147 (vagy ha a Luciusnál is csupán tartalmi összefoglalóval szereplő tételleket is vesszük: 183) eddig kiadatlan oklevélszöveg az Árpád-kori okleveles forrásanyag százalékosan is mérhető, az elmúlt évtizedekben példa nélkül álló bővülését jelenti. Ezek az iratok javarészt természetesen a dalmáciai tenger mellék történelmére tartalmaznak adatokat, ám sok esetben igen érdekes járulékos információkkal szolgálnak a korabeli magyar egyháztörténettel vagy politikatörténettel kapcsolatban is (elsősorban archontológiai korrekciók vonatkozásában),

ill. komoly fejlődést jelentenek a várostörténet vonatkozásában is (ennek a kérdésnek Gál Judit önálló tanulmányt is szentelt) és érdekes új következtetésekre adnak módot Imre király és András herceg dalmáciai és horvátországi küzdelméről (amiről részint szintén Gál Judit írt tanulmányt, részint Körmendi Tamás adott elő 2018 novemberében Belgrádban, amely utóbbi dolgozat írott változata jelenleg sajtó alatt van angolul a belgrádi *Istorijski časopis* különszámának anyagában). Az Anjou-kori anyag hasznosítását Gál Judit egy közelmúltban megjelent tanulmányában szintén megkezdte. A Lucius-gyűjtemény feltárásából azonban nemcsak a forráskutatás és a szűk értelemben vett politikatörténet nyert új adatokat, hanem pl. a társadalom- és gazdaságtörténet, a reprezentáció-történet és a diplomatika is. Jellemző ebben a vonatkozásban, hogy a munkacsoport tagjai közül hárman is bekerültek a Weisz Boglárka vezetésével az MTA BTK TTI-ben működő „Lendület” Középkori Gazdaságtörténeti Kutatócsoportba, és ott Gál Judit feladata kimondottan a dalmáciai városok vizsgálata.

A projekt résztvevői közül Kádas István 2018-ban, Gál Judit pedig éppen 2019 szeptemberében védte meg eredményesen, sőt *summa cum laude* minősítéssel a bölcsészdoktori értekezését — Gál Judit éppen a támogatott projekthez is rendkívül szorosan kapcsolódó témából, Dalmácia helye és szerepe az Árpád-kori Magyar Királyságban címmel, a Lucius-anyag bőséges felhasználásával. Disszertációját ugyancsak Zsoldos Attila támogatásának köszönhetően az MTA BTK TTI angol és magyar nyelven is meg kívánja jelentetni. Tarján Eszter bölcsészdoktori védeése 2020 januárjára vagy februárjára várható (disszertációja jelenleg bírálaton az opponenseknél van). Az NKFIH támogatása tehát nem csupán a magyar és a horvát történeti kutatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű, emellett nemzetközi érdeklődésre is számot tartó Lucius-hagyaték szövegkiadása kéziratának elkészültét tette lehetővé, de ahhoz is döntő mértékben hozzájárult, hogy három tehetséges fiatal képzésük kulcsfontosságú szakaszában a pályán tartsunk.

A projekt pozitív hozadéka ezenkívül a résztvevők és a befogadó intézmény horvát és észak-balkáni kapcsolatainak igen komoly erősödése és kiszélesedése: Körmendi Tamást és Gál Juditot a Lucius-projektnek köszönhetően (is) hívták az elmúlt egy-másfél évben immár rendszeresen horvátországi és szerbiai konferenciákra, és magyarországi publikáció délszláv idézettségben mérhető recepciója is jelentősen növekedett annak köszönhetően, hogy a Lucius-projekt révén jobban megismerhette őket a szerbiai, a horvátországi és boszniai kutatás. A befejezett Lucius-projektre az ELTE-n máris újabb pályázati tervek épülnek (akár

az elkészített kézirat nyomtatásban való közzé tételének fedezésére, akár az észak-balkáni–magyar kapcsolatok további vizsgálatára).

Az egyetlen problémát projektünk megvalósításában az eszközbeszerzés során a közbeszerzésnek még a vártnál is sokkal komolyabb nehézségei jelentették. Az pályázatukban tervezett eszközök nagy részét a meghosszabbított projektidőszak (vagyis összesen négy év) alatt sem sikerült beszereznie a befogadó intézménynek, így azokat kénytelenek voltunk vagy barátaink szívésségéből kölcsöngépekkel pótolni, vagy esetenként saját költségünkől megvásárolni. Különösképpen nagy problémát jelentett, hogy a munka megkezdéséhez szükséges digitális kamerát (amellyel a Spliti Káptalani Levéltárban őrzött, egész projektünk alapját és kiindulópontját jelentő Lucius-kéziratokat kellett volna befényképeznünk) csupán az első projektév végére tudtuk megkapni, így aztán, hogy a kutatás ne szenvedjen súlyos késedelmet, kénytelenek voltunk magánúton, a résztvevő kutatók ismeretségeinek köszönhetően szerzett (és levéltári munkára nem is maradéktalanul alkalmas) kölcsöngéppel fotózni. A másik problémát a felsőoktatásban dolgozók egyébként örvendetes kötelező béremelése jelentette 2016–2018 között: mivel a bérkeret növekményét az eredetileg megítélt pénzügyi keretből kellett volna kigazdálkodnunk, befogadó intézményünk az NKFIH Elnökének e tárgyban kibocsátott levelének megfelelően a dologi (elsősorban az utazási) keretünkől való elvonással pótolta volna a deficitet — csak hogy a miénkhez hasonló, külföldi levéltári forrásfeltáráson alapuló projekt megvalósítására ez végzetes csapást mért volna. Köszönettel tartozunk az Eötvös Loránd Tudományegyetem központi szerveinek, hogy utazási keretünket mindenek ellenére nagyjából felhasználhattuk (még ha több kutatóútunkat emiatt az eredetileg tervezettnél későbbi időpontokra is kellett halasztanunk).

A támogatott projekt anyagi keretéből valósítottuk meg a munkacsoport valamennyi tagjának részvételével spliti kiutazásunkat 2016 januárjában, amelynek alkalmával elvégeztük Johannes Lucius teljes nyilvántartott levéltári hagyatékának befényképezését a Spliti Káptalani Levéltárban: későbbi munkánk alapját ez a fotóanyag jelentette. 2016 júliusában Körmendi Tamás folytatott könyvtári és kéziratári kutatásokat Rómában a Lucius-gyűjtemény kialakulásával és itáliai vonatkozásaival kapcsolatban, 2017 júliusában zágrábi könyvtári és levéltári kutatásokat végzett a HAZU archivumában, majd 2019 júliusában Nápolyban kéziratári kutatást. A projekt időtartama alatt Gál Judit ismétlődően, több alkalommal kutatott Zágrábban, Splitben, Zadarban, Dubrovnikban és Velencében: elsősorban a Lucius-gyűjteményben szereplő magyar vonatkozású oklevelek kontextusának

feltárása érdekében. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy Gál Judit ezeket a kutatásokat a projekt költségvetése mellett magyar és horvát állami ösztöndíjak és egyéb támogatások bevonásával és felhasználásával valósította meg.

A projekt eredményeként, vállalásainkkal összhangban elkészült összesen 1123 oklevélszöveg kiadásra előkészített szövege (pályázatunkban a nyomtatásban való közzétételt nem vállaltuk tételesen, de mint a fentiekből kiderült, természetesen ebben az irányban is konkrét lépéseket tettünk, és az első okmánytár-kötet megjelenése 2020 első felére várható). A munkacsoport tagjai emellett kimondottan a Lucius-projekt részeként 1 könyvet, 9 szaktanulmányt és 3 internetes ismeretterjesztő írást tettek eddig közzé, és további 6 szaktanulmány Gál Judit, ill. Körmendi Tamás tollából sajtó alatt van magyar, horvát vagy angol nyelven idehaza, Horvátországban vagy Szerbiában. A munkacsoport tagjai a támogatott kutatás témájában a projekt futamideje alatt összesen 21 konferencia-előadást tartottak, ezek közül hetet külföldön idegen nyelven.

Dr. Körmendi Tamás s. k.
vezető kutató

Budapest, 2019. október 29.